

УДК 821.161.2.09

Тетяна Михайлова (Київ)

**ПРОЗА ВАСИЛЯ СТУСА ТА АНДРІЯ ПЛАТОНОВА:
ДО ПРОБЛЕМИ МОТИВНОЇ СТРУКТУРИ
(на матеріалі сценарію В. Стуса «Ожидание»
та повісті А. Платонова «Котлован»)**

Стаття присвячена вивченню мотивної структури прози Андрія Платонова й Василя Стуса. Здійснено порівняльний аналіз ключових мотивів. Виявлено перегуки між творами.

Ключові слова: мотиви неспокою, страждання, часу, пам'яті, голоду.

Одним з улюблених російських прозаїків Стуса був А. Платонов. Листуючись з Христиною Бремер (громадянською діячкою з Німеччини) [4, с. 188], він пише: «Читайте ще прозу Платонова. Вона мені дуже подобається. Автор має щедre серце» [4, с. 151]. У листі до рідних теж згадується ім'я Платонова: «Я раніше Дмитрові радив книги, які слід прочитати <...> Так само бажано: добре вчитатися в прозу Андрея Платонова <...> Геніяльний прозаїк. Сказав би я — батько Шукшина по літературі, але — незрівнянно модульованіший голос» [3, с. 461]. Отже, Стус високо цінував прозу Платонова та захоплювався нею. У статті здійснено порівняльний аналіз мотивної структури повісті «Котлован» А. Платонова та маловідомого (а отже, і маловивченого) сценарію В. Стуса «Ожидание».

Твір Стуса описує внутрішній конфлікт головного героя, який виражається у нав'язливій ідеї, що має тісний зв'язок із неспокоєм героя. У першому реченні сценарію «Ожидание» так і зазначається: «...Петр Степанович не находит себе покоя: заслуженный отдых, сам по себе не очень приятный трудолюбивому человеку, окончательно сделал его пленником навязчивой идеи: потерявшийся во время войны сын где-то пребывает в добром здравии и так же разыскивает утраченного отца...» [2, с. 126]. Вошев у повісті Платонова «Котлован» теж позбавлений спокою — він шукає істину життя, в якій йому вбачається смисл існування: «Но вскоре он почувствовал сомнение в своей жизни и слабость тела без истины, — он не мог дальше трудиться и ступать по дороге, не зная точного устройства всего мира и того, куда надо стремиться. Истомившись скудным размышлением, Вошев склонился и лег в пыльные, проезжие травы...» [1, с. 23]. Отже, головні герої Платонова й Стуса схожі між собою — їх поєднує відчуття внутрішнього неспокою.

Із мотивом неспокою тісно співіснує мотив страждання. Навіть знаходження сина не повертає герою відчуття умиротворення. Мотив страждання Петра Степановича реалізується відчуттям самоти й туги, які змушують жити: «Чувство одиночества и тоски, не оставившее в душе старика места для новой любви, было тем, что удерживало его на свете, оберегая от жизненных треволнений, уменьшенных в своей значительности или даже вовсе растаявших в высоком страдании одинокой души» [2, с. 126]. Страждання настільки глибоко проникає в життя Петра Степановича, що починає складати його сутність: «...и будущее кажется ему прекрасным, хотя и несколько обременительным. Последнее он ощущает с ужасом в душе: надо же было так сродниться с горем и одиночеством, что настоящая, нормальная жизнь счастливого человека, родителя сейчас кажется ему просто скучноватой и довольно не похожей на ту, о которой он мечтал еще вчера, занятый безуспешными поисками сына» [2, с. 128]. Схожі описи страждання зустрічаємо й у Платонова. В. В'югін підкреслює: «Мысль о бесполезности и безрезультатности страданий проходит через весь «Котлован» [1, с. 16]. Вошев відчуває сумніви у потрібності свого життя, через це і змушений страждати: «...Вошев лежал в сухом напряжении сознательности и не знал — полезен ли он в мире или все без него благополучно обойдется?» [1, с. 22]. Страждання проявляється, як і в «Ожидании», відчуттям туги: «Вошев встал и, ещё не имея полной веры в общую необходимость мира, пошёл есть,

стесняясь и тоскуя» [1, с. 28]; «...босой Козлов спал <...>, а из полуоткрытых бледных глаз выходили редкие слёзы — от сновидения или неизвестной тоски» [1, с. 32]. Мотив невідомої туги дуже близький до мотиву незрозумілої самотності, яку герої відчувають, але не можуть пояснити: « — Вы ещё не спите, товарищ Чиклин! — сказал Прушевский. — Я тоже хожу и никак не усну: всё мне кажется, что я кого-то утратил и никак не могу встретить...» [1, с. 43]. Якщо Прушевський не шукає загублене, бо не знає, що шукати, то Петро Степанович активно розшукує свого сина. І в Платонова, і в Стуса наявний мотив неможливості знаходження втраченого. Так, Прушевський, якого Чиклін приводить до мертвої Юлії, не відчуває, що знайшов загублене: «Став на колени, Прушевский коснулся мёртвых, огорчённых губ женщины и, почувствовав их, не узнал ни радости, ни нежности. — Это не та, которую я видел в молодости, — произнёс он. И, поднявшись над погибшей, сказал ещё: — А может быть, и та...» [1, с. 56]. Герой Стуса теж не відчуває омріяної повноти родинного життя, віднайшовши сина. Сподівання Петра Степановича стикаються з суворою реальністю: «За долгое ожидание реальный сын будто бы перешёл в сферу чистой мечты, он настолько «разминулся» с реальностью, что узнать (вернее, признать) родную кровь в нахохленном скрытном Михаиле оказалось старику не под силу» [2, с. 130–131]. Отже, твори близькі неможливістю знайти втрачене. Стус формулює в своєму сценарії цю ідею так: «Это тема искания утраченного, нахождения утраченного, то есть того, что даже найденное, не находится» [2, с. 131]. Платонов же говорить про відчуття марності людського життя, неможливості смислу в ньому: «...а он, Вошев, устраняется спешащей, действующей молодостью в тишину безвестности, как тщетная попытка жизни добиться своей цели» [1, с. 25]. Якщо герой Стуса бореться за життя, робить спроби знайти сина, який уособлює продовження роду, то герої Платонова, позбавлені родини, пасивно страждають, сподіваючись на смерть як на спасіння.

Мотив часу умовно можна розділити в обох творах на сприйняття героями минулого, теперішнього і майбутнього. Минуле героїв реалізовується у спогадах. Для Петра Степановича воно асоціюється не тільки зі щастям, а й зі святістю: «Женившись, старик упрятался от немощного одиночества, <...> но мучится сознанием того, что изменил своей памяти, святости прошлого...» [2, с. 127]. У «Котловані» минуле репрезентується спогадами про дитинство: «Производитель работ медленно отошел. Он вспомнил свое детство, когда под праздники прислуга мыла полы, мать убирала горницы, а по улице текла неприятная вода и он, мальчик, не знал, куда ему деться...» [1, с. 31]. Герой Стуса перебуває в безперервному стані очікування: «Ведь жизнь для него — одно длинное, как притемнённый коридор, ожидание» [2, с. 128]. У своєрідному стані очікування перебуває й Вошев. Спершу для Петра Степановича майбутнє ввижається страшним. Тому він робить спроби позбутися самотності: «Женившись, старик упрятался от немощного одиночества, защитился от приближающегося агонизирующего будущего, но мучится сознанием того, что изменил своей памяти...» [2, с. 127]. Герої «Котловану» рятуються від беззмістовності існування. Ними керує надія на щасливе майбутнє, задля якого вони працюють: «Они [мастеровые] стояли и видели: верно говорит человек [Пашкин, председатель окрпрофсовета] — скорей надо рыть землю и ставить дом, а то умрешь и не поспеешь. Пусть сейчас жизнь уходит, как течение дыханья, но зато посредством устройства дома её можно будет организовать впрок — для будущего недвижимого счастья и для детства» [1, с. 34]. Пізніше герой сценарію «Ожидание» починає вірити в щасливе майбутнє: «Старик готовится к встрече с сыном, он боится ошибки <...>. Как теперь будем жить? — торжественно задумывается Петр Степанович, и будущее кажется ему прекрасным, хотя и несколько обременительным» [2, с. 128]. Однак час розлуки є доволі сильним: «Сыновнее чувство «размыто» и в Михаиле — временем, окружением, а прежде всего — войной» [2, с. 128]. Рятуючись від беззмістовності теперішнього, Вошев схильний тужити за майбутнім: «По вечерам Вошев лежал с открытыми глазами и тосковал о будущем, когда всё станет общеизвестным и помещённым в скупое чувство счастья» [1, с. 34]. Отже, герої Платонова й Стуса змушені боротися з теперішнім, сподіваються на майбутнє, що ввижається їм примарною ілюзією щастя.

Мотив пам'яті вибудовується у взаємодії з мотивом часу. Петро Степанович уперто змагається із часом, який розмиває його спогади про родину: «Порой кажется, что он не живет, а преодолевает время, стремящееся отторгнуть от живого тела воспоминаний особенно дорогие его

сердцу части» [2, с. 126]. Але час бере своє — образи рідних тьмяніють: «Но устоять против ветров времени ему невозможно: бледнеет образ жены, чернеют запомнившиеся родинки на расплывающемся в памяти лице сына... Старик делает отчаянные усилия воссоздать их лица, как скульптор явившийся в видении образ, но — безуспешно...» [2, с. 126]. Пам'ять героїв «Котловану» теж губить дорогі образи. Так Прушевський сумує за незнайомкою: «Одно и то же чувство было живо и печально в нем до сих пор: когда-то, в такой же вечер, мимо дома его детства прошла девушка, и он не мог вспомнить ни ее лица, ни года того события, но с тех пор всматривался во все женские лица и ни в одном из них не узнавал той, которая, исчезнув, всё же была его единственной подругой...» [1, с. 38]. Подібний жіночий образ зберігає і Чиклін: «...дочь хозяйина его однажды моментально поцеловала <...>. Чиклин теперь уже не помнит ни лица ее, ни характера...» [1, с. 43]. Отже, герої «Котловану» зберігають у пам'яті розмиті часом образи жінок, яких вони колись бачили. Так само час розмиває образ дружини й сина Петра Степанова в сценарії «Ожидание». У Платонова, як і в тексті Стуса, герої схильні ідеалізувати спогади.

У обох творах присутній мотив голоду. В «Ожидании» від голодної смерті в роки війни гине дружина Петра Степановича: «...в годы войны голодной смертью умерла на оккупированной территории...» [2, с. 126]. Головний герой у боротьбі з часом старається відтворити образ дружини, який в нього асоціюється зі щастям, однак уява зображує її в останні миті життя: «...слишком часто «смыкался» вид счастливой хохотуны-жены другой, вымышленной картиной — исхудавшая, ошалевшая от голода жена молит его о помощи, вытягивая тощие, как жала, руки» [2, с. 126]. У повісті Платонова від голоду гине Юлія, мати Насті: «...она, уморившись мучиться, спряталась сюда [стара будівля заводу], чтобы погибнуть от голода и печали» [1, с. 56]. Мотив голоду має місце й у фрагменті, коли Воцев спостерігає за оркестром піонерів, який крокує повз кузню: «Любая из этих пионерок родилась в то время, когда в полях лежали мёртвые лошади социальной войны, и не все пионеры имели кожу в час своего происхождения, потому что их матери питались лишь запасами собственного тела...» [1, с. 24]. Отже, у творах «Ожидание» та «Котлован» наявний мотив голоду, який існує у тісному зв'язку зі смертю.

Повість А. Платонова «Котлован» та сценарій В. Стуса «Ожидание» мають подібну мотивну структуру. В творах наявні мотиви страждання (туги й самотності), непокою, голоду, часу, пам'яті. Отже, захоплення прозою Платонова справило помітний вплив на творчість Стуса.

Список використаної літератури:

1. Платонов А. Котлован. Текст, материалы творческой истории / Грознова Н. А., Вахитова Т. М. и др. / А. Платонов. — Санкт-Петербург: Наука, 2000. — 380 с.
2. Стус В. С. Твори: у 4 т., 6 кн. / НАН України, Ін-т літератури ім. Т. Г. Шевченка. — Львів: Просвіта, 1994; редкол.: Гальченко С., Гончарук М. [та ін.] / В. Стус. — Т. 4 — 1994. — 544 с.
3. Стус В. С. Твори: у 4 т., 6 кн. / НАН України, Ін-т літератури ім. Т. Г. Шевченка. — Львів: Просвіта, 1997; гол. редкол.: Коцюбинська М. Х. / В. Стус. — Т. 6. — Кн. 1 — 1997. — 496 с.
4. Стус В. С. Твори: у 4 т., 6 кн. / НАН України, Ін-т літератури ім. Т. Г. Шевченка. — Львів: Просвіта, 1997 / В. Стус. — Т. 6. — Кн. 2. — 1997. — 262 с.

The Prose of Vasyl Stus and Andrei Platonov: The Problem of the Motifs' Structure (Based on V. Stus's Scenario «Expectation» and the Story of A. Platonov «The Foundation Pit»)

The article studies the similarities of motifs' structure in the prose by Andrei Platonov and Vasyl Stus. A comparative analysis of the key motifs was made. Moreover, common traces were discovered in the texts under study.

Key words: motifs of anxiety, pain, time, memory, hunger.